

Бутузова Л.П., кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ФАХІВЦІВ З ТУРИЗМУ ЯК ОСНОВА ГАРМОНІЗАЦІЇ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

В статті уточнюється соціально-психологічна сутність феномену толерантності, розглядається її роль у гармонізації міжетнічної взаємодії як важливої складової професійної майстерності фахівців з туризму. Представлено результати дослідження психологічної специфіки прояву різних проявів толерантності в юнацькому віці.

Ключові слова: *етнічна толерантність, особистісна толерантність, соціальна толерантність, терпимість особистості.*

Особливістю сучасного суспільства є грандіозний культурний обмін, вагому роль у якому відіграє туристична сфера. Населення не лише сусідніх держав, а й різних континентів отримало технічну можливість для спілкування, обміну даними, спільного відпочинку, наукової, освітньої та культурної діяльності. Толерантність в аспекті міжнаціонального та полікультурного діалогу є чи не основним фактором його продуктивності. Проте як окремі особистості, так і суспільна свідомість, не завжди готові приймати і розуміти світ іншої ментальності. Оскільки толерантність є необхідною рисою успішної людини, то її формування належить до важливих завдань виховного процесу та визначає характер становлення особистості. Саме тому вже на етапі первинної професіоналізації важливим стає формування етнічної толерантності у майбутніх фахівців з фінансів, економіки та менеджменту туристичної індустрії.

Актуальність вивчення специфіки прояву та становлення толерантності в юнацькому віці зумовлена як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами. До об'єктивних варто віднести загострення суперечностей між інтересами різних соціальних груп і прошарків суспільства, у тому числі й на ґрунті етнонаціональних стосунків, що при певних обставинах може привести до втрати соціальної рівноваги та виникнення міжнаціональних конфліктів. Розв'язання цих суперечностей спрямоване на забезпечення суспільної стабільності, узгодження інтересів великої кількості різноманітних в етнічному, культурному,

мовному та релігійному відношеннях спільнот; збереження етнічної ідентичності та культурної самобутності в Україні. (С. Дрожжина, В. Мухтерем та ін.) [3; 5]. Суб'єктивними факторами актуалізації такої проблематики є сензитивність юнацького віку для особистісного самовизначення та формування ціннісно-сміслових патернів (І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, І.С.Кон та ін.), складовою яких має стати не лише етнічна, але й соціальна, комунікативна та особистісна толерантність сучасної молоді.

Останнім часом етнічна толерантність особистості все частіше стає предметом дослідження в області філософії, соціології, етнології, етнопсихології, соціальної психології, педагогіки. Так, філософи (Р.Валитова, В.Золотухін, Л.Шпаков, Б.Хом'яков та ін.) трактують етнічну толерантність як соціальне явище; психологи (А. Асмолів, С. Бондирєва, Ю.Івкова, Н.Лебедева, Г.Солдатова, Л.Шайгерова та ін.) розглядають її психологічну сутність і структуру як наукової дефініції; педагоги (З.Гасанов, В.Комаров, Б.Ріардон та ін.) розробляють методику профілактики етноксенофобії та формування позитивного ставлення до етнічно іншого.

Метою цієї статті є визначення ролі толерантності у гармонізації міжетнічної взаємодії та виявлення соціально-психологічних особливостей толерантності у сучасних юнаків та юнок на етапі первинного оволодіння ними професією під час навчання у вузі. Завданнями статті є: здійснити теоретичний огляд проблеми толерантності у особистісному вимірі міжетнічної взаємодії; виявити характерологічні ознаки етнічної толерантності як соціально-психологічного феномену; розкрити специфіку прояву толерантності у сучасній студентській молоді.

Загальнолюдська цінність феномена толерантності полягає у здатності представників різноманітних етнічних культур та ментальностей знайти спільне коло комунікативної взаємодії. Найбільш сенситивною ланкою нашого суспільства є студентська молодь. Саме вона стане в найближчому майбутньому основним складом нашого народу, етносу, рушійною силою нації. Прояви упередженості, забобонів до "інших" призводять до виплеску

негативних емоцій, ворожості, відторгнення та агресії, яка, у свою чергу, є передумовою причинно-наслідкового зв'язку, що переходить в насильницькі дії. Дуже важливо в період становлення зрілої особистості, запобігти проявам нетерпимості, інтолерантності та сформувати культуру толерантності, оскільки це є запорукою забезпечення гармонійного демократичного суспільства, яке базується на співпраці та рівності прав кожного на самоствердження.

У науковій літературі існують різні підходи до тлумачення термінів “толерантність”, “етнічна толерантність”. Сучасний словник філософських термінів визначає толерантність як моральну якість, що характеризує ставлення до людини, яка належить до іншої раси, національності, культурної традиції, релігійної конфесії, як до рівної гідної особистості. Толерантність не зводиться до простої терпимості, а скоріше визначає характер ставлення до неприємних або неприйнятних об'єктів – поблажливе їх допущення або змушене терпіння без застосування насильства. На відміну від ступеня терпимості толерантність підкреслює право особистості на збереження автономії.

Грунтуючись на працях Г.Олпорт [8] виділяють дві відповідних позиції розвитку особистості: толерантний та інтолерантний. Особистість, в якій є великий розрив між уявленнями про “Я- ідеальне” та “Я - реальне”, тобто тим ким я є зараз та ким хочу стати у майбутньому, є толерантною. Вона критичніше ставиться до себе, розуміє свої позитивні та негативні сторони, не звинувачує всіх оточуючих у своїх негараздах та проблемах, як наслідок, потенціал саморозвитку у неї значно вищий. В інтолерантній особистості “Я- ідеальне” та “Я-реальне” майже зіставляється. У цьому випадку людина вважає, що їй не потрібно вдосконалюватися, а при виникненні проблем чи життєвих криз, інтолерантна особистість звинувачує оточення чи надприродні сили, лише не саму себе. Відповідальність за події, які відбуваються у житті, покладаються на інших (астрологію, долю, фортуна).

На думку В. Москаленко, соціально-психологічними характеристиками толерантності є неупередженість в оцінці різноманітних подій, думок,

терпимість до особливостей людей, здатність забезпечувати комунікативну компетентність під час спілкування [7]. У структурі феномена толерантності особистості автором виділяється два компоненти: сенсуальна та диспозиційна толерантність особистості. “Сенсуальна толерантність пов'язана зі стійкістю особистості до впливів середовища, з послабленням реагування на якийсь несприятливий фактор, зокрема, негативних впливів суб'єктів міжособистісної діяльності за рахунок зниження чуттєвості. В основі диспозиційної толерантності лежить принципово інший механізм, який забезпечує терпимість особистості у взаємодії з середовищем. Мова йде про готовність особистості до певної (терпимої) реакції на середовище” [7; 418]. Диспозиційна толерантність особистості розглядається та описується як позиція, установка, світосприйняття. Вона проявляється на когнітивному, афективному і поведінковому рівнях людини.

На думку С.Л.Братченко, толерантність закладена у систему цінностей окремої людини - визнання рівності іншої людини, її прав та свобод. Вона передбачає основу загальної особистісної толерантності, форму взаємодії та спілкування з іншими на основі мирного діалогу. Міжособистісна толерантність індивіда є свідомим осмисленим вибором при якому, маючи власне світосприйняття, світобачення та думку, іншій людині надається право думати та сприймати світ по-іншому. Толерантність виступає загальним системоутворюючим чинником, що переходить в особистісну позицію [2; 1]. Виходячи з цієї позиції Г.С.Кожухар [5],[6] описав структуру міжособистісної толерантності, яку він розуміє як “як єдність характеристик, що вступають в процес спілкування, і характеристики компонентів спілкування (комунікативного, інтерактивного, перцептивного), при якому міжособистісна толерантність проявляється лише в спілкуванні [6; 33]. Г.С.Кожухар розглядає міжособистісну толерантність “як складний багаторівневий та багатокомпонентний процес, суть якого криється у свідомій та ціннісно-осмисленій інтра- та інтер- психічній активності, що включає самовизначення та мобілізацію психологічних ресурсів з метою переборення емоційно-когнітивного дисонансу, пов'язаного зі сприйняттям

партнера по спілкуванню. Цей процес обумовлює стан готовності сприймати та розуміти іншу людину як унікальну особистість та вступати з нею в діалогічні стосунки як із співрозмовником, що забезпечує спільні позитивні зміни (саморозвиток) його учасників” [6, 33].

Досліджуючи толерантність як соціально-психологічний феномен науковці визначають такі її види: вікова, гендерна, географічна, маргінальна, міжкласова, освітня, політична, расова, релігійна, сексуально-орієнтаційна, фізіологічна, мовна, етнічна (Р.Шаймарданов та ін.); ідеологічна (партійна, політична) та культурна (національна, расова, мовна, релігійна, етнічна) (С.Дрожжина та ін.). Проте останнім часом особливий науковий інтерес представляє саме етнічна толерантність.

Сучасна теорія і практика свідчить про те, що більших успіхів у різноаспектному вивченні етнічної толерантності досягли зарубіжні вчені. Так, канадські психологи Дж. Беррі, Р. Калін, І. Плізент запропонували множинний порівняльний підхід, що припускає аналіз взаємних установок різних етнічних груп, на відміну від пануючого у деяких країнах аналізу установок етнічної більшості стосовно етнічних меншостей. У їхніх роботах уперше були виявлені умови, що сприяють виникненню етнічної толерантності, а саме: географічна мобільність і етнічна ідентичність. Під таким кутом зору трактує етнічну толерантність Г.Абдулкаримов, який вважає її одним із різновидів толерантності в соціальній сфері. На його думку, основою етнічної толерантності є позитивна етнічна ідентичність. Її сформованість спричиняється готовністю до спільної діяльності особистості із представниками інших етносів, поступовим переростанням в частину етнічного менталітету, що включає в себе систему цінностей і стереотипів демократичної поведінки. Останні базуються на принципах толерантності в міжнаціональних стосунках [1].

Російська дослідниця Ю.Івкова розглядає етнічну толерантність як комплекс настанов та виділяє в її структурі наступні компоненти: когнітивний (уявлення про інші етнічні групи, їх культуру, міжетнічні стосунки; знання про феномен толерантності, права людей

поза залежністю від етнічної приналежності); емоційний (ставлення до інших етнічних груп); поведінковий (конкретні акти толерантного-інтолерантного реагування, які проявляється в прагненні до спілкування-дистанціювання-демонстрації агресії стосовно представників інших етнічних груп) [4].

Для діагностики різних сторін толерантності юнаків та юнок (етнічної, соціальної та особистісної) було використано експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г.У.Солдатова, О.А.Кравцова, О.Є.Хухлаєв, Л.А.Шайгерова) [9]. Для визначення міжгрупової толерантності у ставленні до різних соціальних груп використано модифіковану шкалу “соціальної дистанції” Е.Богардуса, яка вимірює соціальні установки людини щодо представників окремих груп – їх психологічну готовність до зближення чи, навпаки, до відторгнення людей іншої групи, незалежно від їх якостей чи особливостей [9]. У емпіричному дослідженні взяли участь 136 студентів (віком 17-19 років), які оволодівають різними спеціальностями у Житомирському державному університеті імені Івана Франка.

Аналіз результатів дослідження свідчить про переважання середнього рівня вияву толерантності усіх респондентів, незалежно від спеціалізації та статі – 96 % опитаних. При цьому 3% респондентів можна охарактеризувати як високо толерантних та 1 % - з низькою толерантністю. Такі дані можна пояснити тим, що респонденти вже на етапі здобуття фаху активно включені до відповідного інформаційно-просвітницького простору, який важливим завданням успішної професійної адаптації ставить вироблення вміння терпимо, хоча й критично, та з повагою ставитися до відмінностей (в думках, в оцінках, в характеристиках, в підходах до майбутніх вихованців тощо). Порівняльний аналіз середніх величин показника толерантності у студентів різних напрямів підготовки дозволив констатувати, що попри приблизно однаковий середній рівень прояву толерантності, студенти-соціальні педагоги виявилися більш толерантними у соціальному плані, тобто терпимішими до різних соціальних груп (меншин, злочинців, психічно хворих людей). В той же час студентів фізико-математичного факультету можна охарактеризувати як більш толерантних у особистісному плані, яким

притаманні відповідні особистісні риси, установки у ставленні до оточуючого світу. Проте ці відмінності проявилися лише на рівні тенденцій та не підтвердилися статистично достовірними розбіжностями.

Наступним етапом нашого емпіричного дослідження стало порівняння середніх значень прояву толерантності у юнаків та дівчат. Тут також виявилися незначні розбіжності. У дослідженні взяли участь 84 дівчини та 52 юнаки. Так, в цілому, більш толерантними у нашому дослідженні виявилися юнаки (середнє значення 86,2), порівняно з дівчатами (84,14). При цьому варто зауважити, що саме у дівчат, на фоні переважаючої помірної толерантності, діагностувалися як високі, так і низькі індекси толерантності (4% усіх досліджуваних). В усіх респондентів-юнаків було зафіксовано середній рівень індексу толерантності. Попри переважаючий помірний рівень загальної толерантності, проявилися статовоспецифічні відмінності у різних типах толерантності: у юнаків зафіксовано вищий середній показник етнічної (27,6) та особистісної (30,46) толерантності, в той час як у дівчат – соціальна толерантність виявилася більш вираженою (30,1). Статистично ж достовірними виявилися лише статовоспецифічні розбіжності у толерантності як рисі особистості майбутніх педагогів ($t=2,09$; $p<0,05$), а відмінність у етнічній та соціальній толерантності проявилися лише на рівні тенденції.

Для визначення системи толерантно-інтолерантних установок у ставленні до представників різних соціальних груп було використано модифіковану шкалу “соціальної дистанції” Е.Богардуса. З її допомогою вимірювалися соціальні установки до представників окремих груп – їх психологічну готовність до зближення чи, навпаки, відторгнення людей іншої групи, незалежно від їх індивідуальних якостей чи особливостей. До шкали було включено представників різнорідних соціальних таких груп, до яких існує неоднозначне ставлення у суспільстві («маргінальних»). Студентам пропонувалося за допомогою вибору одного з семи суджень оцінити власний ступінь прийняття чи неприйняття, близькості чи відчуження у ставленні до представників цих груп.

Аналіз отриманих первинних даних засвідчив значні індивідуальні розбіжності у ступені прийнятті представників цих груп: від абсолютної ізоляції, максимального відмежування до високого ступеня близькості (готовність спілкуватися як з членом сім'ї). Найбільш терпимим виявилось ставлення студентів до людей, які палять цигарки (4,37) та представників інших національностей (4,32). Респонденти виявилися готові помірно ставитися й до представників інших груп (на рівні громадян своєї країни та колег по роботі): ВІЛ-інфікованих (3,95), які зловживають алкоголем (3,8), засуджених (3,79), які вживають «легкі» (3,76) та «важкі» (3,31) наркотики, безхатченків (3,74) та людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією (3,61). Як бачимо, найбільш відчужене ставлення демонструється студентами у відношенні наркозалежних та людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією.

Показовим виявилось те, що студенти, які оволодівають спеціальністю «Соціальна педагогіка» до більшості із запропонованих соціальних груп виявили більш терпиме та приязніше ставлення, ніж студенти фізико-математичного факультету. Зауважимо, що майбутні соціальні педагоги виявили вищу вищу терпимість-толерантність до представників таких «маргінальних» груп, як людей, які живуть з ВІЛ, зловживають алкоголем, вживають «легкі» та «важкі» наркотики, безхатченків, засуджених та людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією. Найвищу толерантність виявили вони до наркозалежних, найменшу – до людей, які палять та національних меншин. На противагу їм, студенти фізико-математичного факультету проявляють більш традиційні у сучасному соціумі тенденції в установках щодо представників «маргінальних» груп. Найбільшу готовність до прийняття вони виявляють у ставленні до людей, які палять, та національних меншин, найменш терпимі – до людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією та таких, які вживають наркотичні речовини.

Аналіз достовірних розбіжностей діагностованих відповідних показників засвідчив, що у майбутніх соціальних педагогів, відносно студентів «математиків-фізиків», достовірно більше виражені значення

терпимого ставлення до людей, які вживають «важкі» наркотики ($t=2,01$; $p<0,05$). Решта відмінностей зафіксовано лише на рівні тенденцій та не є достовірними.

Перспективним вважаємо подальше вивчення етнічної толерантності як важливої риси особистості та основоположного компонента її актуального етнічного статусу.

Список використаної літератури.

1. Абдулкаримов Г.Г. Толерантность в межнациональных отношениях в уральском регионе: социологический анализ: Автореф.: к.социол.н. – Екатеринбург, 2004. – 22 с.
2. Братченко С. Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании // Педагогика развития: ключевые компетентности из становление: Материалы 9-й науч. - практ. Конф. Красноярск: Краснояр. гос. ун-т. - 2003. - С. 104 - 117.
3. Дрожжина С.В. Толерантність як дієвий чинник демократизації сучасного українського соціуму. Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2006. – № 55. – С. 46-51.
4. Ивкова Ю.П. Этническая толерантность старшеклассников // Сорокинские чтения: материалы научной конференции. – М.: МГУ, 2004. – С. 236 – 239.
5. Кожухарь Г.С. Проблема толерантности в межличностном общении // Вопросы психологии - 2006. - №2. – С.3-12.
6. Кожухарь Г. С. Формы межличностной толерантности: критериальные признаки и особенности // Психологический журнал. - 2008, том 29. - № 3. - С. 30 – 40.
7. Москаленко В. В. Соціальна психологія: Підручник. - Київ: Центр навчальної літератури, 2005. - 624 с.
8. Олпорт Г. Личность в психологии - М.:КСП+Спб.: Ювента, 1999. - 345 с.
9. Практикум по психодиагностике и исследованию толерантности / Под ред. Г.У.Солдатовой, Л.А.Шайгеровой и др. – М.: МГУ им. М.В.Ломоносова, 2003. – 112 с.

*В статье уточняется социально-психологическая сущность феномену этнической толерантности, рассматривается ее роль в гармонизации межэтнического взаимодействия как важной составляющей профессионального мастерства специалистов по туризму. Представлены результаты исследования психологической специфики проявления **разных** проявлений толерантности в юношеском возрасте.*

Ключевые слова: этническая толерантность, личностная толерантность, социальная толерантность, терпимость личности.

In the article socially-psychological essence is specified to the phenomenon of ethnic tolerance, its role in harmonization of міжетнічної co-operation as important constituent of professional trade of specialists on tourism is examined. The results of research of psychological specific of display of different displays of tolerance are represented in youth age.

Keywords: ethnic tolerance, personality tolerance, social tolerance, tolerance of personality.

Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі: Матеріали сьомої міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Саух І.В. – Житомир: Вид-во ЖФ КІБІТ, 2013. – С.192-195.